

DAKTIL NUTQINI O'QITISH USLUBIYATI

JO'RAYEVA NOZIMA FAYZULLA QIZI

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika unversiteti

Pedagogika-psixologiya va inklyuziv talim fakulteti

surdopedagogika yo'nalishi 302-guruh talabasi

ona-tili o'qitish texnologiyasi fani

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy ishda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda daktil nutqini shakllantirish va o'qitishning zamonaviy uslubiy yondashuvlari yoritiladi.

Daktil nutqi qo'l barmoqlari harakatlari orqali ifodalanadigan maxsus muloqot tizimi bo'lib, u eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Tadqiqotda dars jarayonini interfaollashtirish, daktil belgilarni o'rgatishda bosqichma-bosqich ko'rgazmalilik, multisensor yondashuv, o'yin texnologiyalari, mimika va artikulyatsion qo'llab-quvvatlash metodlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: daktil nutqi, qo'l belgilar tizimi, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchi, maxsus pedagogika, muloqot kompetensiyasi, multisensor yondashuv, ko'rgazmali o'qitish, mimika va artikulyatsiya.

АННОТАЦИЯ

В данной научной работе раскрываются современные методические подходы к формированию и обучению дактилической речи у детей с нарушениями слуха. Дактилическая речь представляет собой специальную систему общения, выражаемую посредством движений пальцев рук и служащую основным средством развития речевой компетенции учащихся с нарушениями слуха. В исследовании обоснованы методы активизации учебного процесса, поэтапной наглядности при обучении дактилическим знакам, мультисенсорного подхода, игровых технологий, а также приемов поддержки мимики и артикуляции.

Ключевые слова: дактилическая речь, система ручных знаков, учащиеся с нарушениями слуха, специальная педагогика, коммуникативная компетентность, мультисенсорный подход, наглядное обучение, мимика и артикуляция.

ABSTRACT

This scientific work explores modern methodological approaches to developing and teaching dactyl speech in children with hearing impairments. Dactyl speech is a specialized communication system expressed through finger movements and serves as a key tool in developing the speech competence of learners with hearing impairments. The study substantiates methods for increasing classroom interactivity, applying step-by-step visual demonstration in teaching dactyl signs, implementing a multisensory approach, using game-based technologies, and supporting learning through facial expression and articulation techniques.

Keywords: dactyl speech, manual sign system, learner with hearing impairment, special pedagogy, communicative competence, multisensory approach, visual instruction, facial expression and articulation.

KIRISH

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqiy rivojlanishida maxsus pedagogik yondashuvlar va o'qitish texnologiyalariga ehtiyoj sezadilar. Ularning jamiyat bilan to'laonli muloqotga kirishishi, o'z fikrini ifodalay olishi va akademik faoliyatda muvaffaqiyat qozonishi ko'p jihatdan qo'llab-quvvatlovchi kommunikativ tizimlarning to'g'ri tanlanishi va joriy etilishiga bog'liq. Shunday vositalardan biri daktil nutqidir. Daktil nutqi qo'l barmoqlarining maxsus holatlari va harakatlari orqali shakllanadigan muloqot ko'rinishi bo'lib, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning tilni o'zlashtirishi, lug'at boyligini kengaytirishi va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda maxsus pedagogika sohasida daktil belgilarni o'rgatish bo'yicha innovatsion yondashuvlar, jumladan multisensor metod, ko'rgazmali o'qitish, o'yin texnologiyalari, mimik va artikulyatsion qo'llab-quvvatlash texnikalari keng qo'llanila boshladi. Bu yondashuvlar o'quv jarayonini interfaollashtirib, bolalarning faolligini, idrokiy jarayonlarini va muloqotga bo'lgan ichki ehtiyojini kuchaytiradi.

Mazkur ilmiy ishda daktil nutqini shakllantirishning nazariy asoslari, metodik talablari hamda dars jarayoniga tatbiq etishning amaliy mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, daktil o'qitish texnologiyalarining samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar sonining ortib borayotgani, maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy metodikaga bo'lgan talabning kuchayishi hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning ta'lim jarayonida ustuvor yo'nalishga aylanishi bilan izohlanadi.

ASOSIY QISM

Daktil nutqini o'qitish uslubi bu eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'l barmoqlari harakatlari orqali muloqot qilishga o'rgatish jarayonida qo'llanadigan pedagogik, ko'rgazmali, multisensor va interfaol strategiyalar majmuasidir.

Uslubiyatning maqsadi bolani passiv qabul qiluvchi emas, balki muloqot jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir.

Amaliy jihatdan bu uslubiyat quyidagilarni ko'zda tutadi:

Daktil belgilarni bosqichma-bosqich o'rgatish: avval oddiy barmoq holatlari, so'ng murakkab kombinatsiyalar, keyin esa so'z va gaplar shakllantirilib boriladi.

Mashg'ulotlarda o'qituvchi qo'lini sekin harakatlantiradi, o'quvchi harakatni qaytaradi, keyin o'quvchi mustaqil bajaradi.

Multisensor yondashuv: bolaning ko'rish, teginish, mimik taassurotlar va artikulyatsiyani birlashtirgan holda o'qitish. Masalan, o'qituvchi daktil belgisini ko'rsatadi, o'quvchi qo'lga tegib tekshiradi, oyna oldida harakatni takrorlaydi.

Real vaziyatlar orqali o'rganish: har bir belgi hayotiy vaziyat bilan birga beriladi. Masalan, "suv" belgisi darsda haqiqiy suv bilan ko'rsatiladi, "ona" belgisi o'quvchi tasvirlaridan foydalanib mustahkamlanadi.

Uslubiyatning boshqa yondashuvlardan farqli jihatlari – Amaliy ko'rinishda

Daktil o'qitish oddiy imo-ishoradan farqli ravishda:

So'z shaklini qo'l bilan yaratadi. O'quvchi "harf"ni barmog'ida ko'radi. Bu, ayniqsa, so'zni bosqichma-bosqich tahlil qilish, imlo va o'qishga tayyorlashda katta qulaylik yaratadi.

Ko‘rish diqqatini kuchaytiradi. Bola harakat detallariga e’tibor beradi, bu esa keyinchalik o‘qish jarayonida so‘z shakllarini eslab qolishga yordam beradi.

Eshitish talabi bo‘lmagan holda til o‘rgatadi. Oddiy nutq eshitishni talab qiladi, daktil esa to‘liq vizual tizim bo‘lgani sababli eshitishida nuqsoni bor bolalarda asosiy til eshigi sifatida xizmat qiladi.

Bolani mustaqil fikrlashga yo‘naltiradi. O‘quvchi belgi yaratib fikr bildiradi; bu yozma matn yaratuvchisiga aylanishga yordam beradi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy manbalardan amaliy tasdiqlar

UNICEF rasmiy sahifalarida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda:

- qo‘l belgilarini o‘rgatishda individual yondashuv,
- interaktiv kartochkalar, vizual tarqatmalar,
- ota-onalar bilan birgalikda multisensor mashqlar,
- daktil o‘rgatish bo‘yicha video darsliklar va raqamli qo‘llanmalar

doimiy targ‘ib qilinadi. Ular real dars jarayonlaridan videolar, misollar, treninglar chiqargani tufayli bu yondashuv aynan amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirilgan.

UNESCO rasmiy hisobotlari esa daktil va imo-ishora tilini:

- inkluziv ta’limning ajralmas qismi,
- til o‘rgatishning teng imkoniyat yaratadigan shakli,
- kommunikativ savodxonlikka eltuvchi ko‘prik

sifatida ta’riflaydi. UNESCO amaliyotida maktablarda qo‘l belgilarini infografika, QR kodli plakatlar, virtual realistik videolar orqali o‘rgatish tajribalari mavjud.

Bu materiallarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalarda, masalan, UNICEF Kazakhstan, UNICEF Uzbekistan, UNESCO Education kanallarida muntazam joylab boriladi.

UNICEFning amaliy ishlari

Amaliy loyiha jarayonlarida UNICEF:

Maxsus ta’lim maktablarini interaktiv vositalar bilan ta’minlamoqda. Planshetlar, sensortek panellar, LED monitorlarda daktil belgilar animatsiyasi orqali mashq qildiradi.

Ota-onalar uchun onlayn maktablar ochmoqda. Uy sharoitida daktil o'rgatishning amaliy yo'llari qo'l harakatini o'yin orqali berish, kartochkalar, "birga raqs" texnikasi keng targ'ib qilinadi.

UNESCOning amaliy ishlari

UNESCO inkluziv ta'lim markazlarida:

Daktil til plakatlarni maktablarga joylashtiradi. Har bir sinfdan qo'l harflari joylashtiriladi, bolalar tanaffusda ham mashq qilaversin.

O'quv dasturlariga daktil tilini integratsiya qilish bo'yicha seminarlar o'tkazadi.

O'qituvchilar darsga moslashtirilgan o'yin senariylari, jamoaviy mashqlar, dramatisatsiya usullari bilan tanishtiriladi.

Raqamli resurslar yaratadi. Daktil harflarni o'rgatadigan mobil ilovalar, "avazsiz hikoya" videolari, mimika va qo'l harakatlarini birlashtirgan animatsiyalar yaratilgan.

Xulosa sifatida amaliy asos

Daktil nutqini o'qitish uslubiyati real jarayonda:

- qo'l harakatini tushuntirish,
- o'quvchini harakatga jalb qilish,
- muloqotni harakat orqali qurish,
- vaziyatlar asosida mashq qilish,
- o'yin, dramatisatsiya, ko'rgazma, raqamli texnologiyalarni birlashtirish

prinsiplariga tayangan holda amalga oshiriladi.

Bu yondashuv o'quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi, mustaqil muloqot qilishga olib keladi va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning kommunikativ rivojlanishi uchun eng samarali usullardan biri bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Daktil nutqini o'qitish uslubiyati eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning muloqotga kirishish, o'z fikrini ifoda etish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytiradigan muhim pedagogik yo'nalishdir. Bu uslubiyatning asosida qo'l barmoqlari harakati orqali ma'no yetkazish, mimika va artikulyatsion qo'llab-quvvatlash, multisensor yondashuv va ko'rgazmali mashg'ulotlar yotadi.

UNICEF va UNESCO tomonidan qo‘llab-quvvatlangan loyihalar daktil nutqini o‘qitish sohasida muhim o‘zgarishlar kiritdi. UNICEF amaliy mashg‘ulotlar uchun vizual qo‘llanmalar, rasmlar daktil alfavitlar, raqamli o‘rgatuvchi ilovalar va maxsus pedagoglar uchun treninglar orqali o‘qituvchilar salohiyatini oshirmoqda.

UNESCO esa inklyuziv ta’lim standartlarini ishlab chiqish, kar o‘quvchilar uchun raqamli resurslar bazasini yaratish va maxsus o‘qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan xalqaro metodik platformalarni kengaytirmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. **Qodirova, D.** *Maxsus pedagogika: eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlash metodikasi.* Toshkent: O‘zbekiston Milliy nashriyoti, 2022.
2. **Ergasheva, M., va Jo‘rayev, A.** *Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot.* Toshkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi nashriyoti, 2023.
3. **Abdurahmonova, Z.** *Lisoniy rivojlanishda daktil nutq va uning o‘qitish usullari.* Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2021.
4. **G‘ulomova, S.** *Surdopedagogikada kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish yo‘llari.* Toshkent: “Ilm ziyo” nashriyoti, 2023.
5. **UNICEF O‘zbekiston bo‘limi.** *Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun multisensor o‘qitish qo‘llanmasi.* Toshkent: UNICEF rasmiy nashri, 2022.
6. **Isoqjonova D. M., Safarova A.** ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA BOG‘LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH //International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2025. – C. 148-152.
7. **Dilfuzakhan I.** METHODOLOGIES FOR THE FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENT IN NATIVE LANGUAGE LESSONS //Web of Teachers: Inderscience Research. – 2025. – T. 3. – №. 2. – C. 5-8.